

בירור מקיף ויסודי על הנחת תפילין בחולו של מועד

(מאמר ג)

רבני ביזנטיין מוחים נגד חדירת הנהגת המקובלים

בגיליונות הקודמים הובהרו בצורה מקיפה שלל שיטות הראשונים, והנהגותיהם, ולעומתם דעת הזוהר האוסר להניחם בחוה"מ, וחדירתו אל תוך ספרות מקובלי ספרד. בגיליונות הבאים, נתאר בעז"ה את חדירת דעת המקובלים, שגרמה לזעזועים בממדים גדולים, עד כדי ערעור ביסודות מרקם הקהילות. מכל המדינות והקהילות שבפזורה, איטליה ובנותיה היא המדינה בה מצאנו שחידוש הזוהר האוסר הנחת תפילין בחוה"מ גרמה לסערה הלכתית. נעבור על שאר המדינות וניווכח שגם החכמים שהיו אמונים על ברכי הקבלה והחשיבו את חדירתה גם לעולם המעשה, לא דנו בסוגיה זו, עובדה המוכיחה שדעת הזוהר טרם החלה להתפשט.

בספרד לא מצאנו אזכור על כך: הרמב"ן בכתביו המרובים, והן בכתבי תלמידיו הרבים, אף שהעלו בכתביהם הנהגות קבליות שונות, ברם, מסוגיית תפילין בחוה"מ התעלמו לגמרי. הרשב"א שלו חלק בהטיית הכף במנהג הספרדי, למרות שהיה אמון על ברכי הקבלה, ובכתביו מופיעים ביאורים למצוות ולמקרא והלכה על ה'קבלה', לא הזכיר את דעת המקובלים לגבי הנחת תפילין בחוה"מ. הוא הדין לגבי תלמידו הריטב"א, שסודות התורה מפוזרים בכתביו, לא הזכיר את איסור הנחת תפילין. חסרון הזוהר בולט גם בדורות מאורחים יותר: אצל הריב"ש שהיה ראש הרבנים בספרד ועם גזירת קנ"א עקר לאלג'יר, גם הוא לא הזכיר זאת, ונלווה אליו ידידו התשב"ץ וצאצאיו אחריו שהיו ראש המדברים בצפון-אפריקה, שהקבלה נחשב בעיניהם 'כחכמת אמת'¹, ומשלבים דברי קבלה בהלכה, גם הם לא הזכירו זאת.

הפלא הוא על 'קובץ תשובות קבליות' המיוחס לר' יוסף גייקטילה, המכיל תשע תשובות בהנהגות קבליות, שבמאמרינו על עיטוף בטלית בלילה², העלינו שנכתב ונערך בשנת ר' לערך, על ידי מקובל אנונימי שבכוונתו להחדיר הנהגת קבליות במרחב הציבורי. כמה מסעיפיו מיוסדים על דברי הזוהר, ביניהם בהלכות תפילין³, ואילו סוגיית חוה"מ – אינה מוזכרת!

הוויכוח הראשון על אימוץ דעת הזוהר, **עוד לפני הדפסת הזוהר**, התרחש בקושטא, אצל עדת הרומאניוטים, הדומה לביזנטי-יווני שמקורו באיטליה ואשכנז⁴, קהילות יוון קדומות הן וימיהן כימי הפזורה היהודית⁵

¹ ראה משה חלמיש, הקבלה הצפון אפריקה למן המאה הטי"ז, תל אביב תשס"א, עמ' 58.

² גולדהבר, 'בירור היתר התעטפות בטלית בתפילת לילי שבתות ומועדות', חצי גבורים, ז (אלול תשע"ד), עמ' רמ-רנ.

³ לדוגמת: הוצאת התפילין מתיקן לפני הנחתן, הנחת של יד מיושב, חליצת תפילין במוסף של ר"ח.

⁴ על השפעת מסורת אשכנז על יהדות ביזנטיין, אצל: ישראל תא-שמע, 'הקשרים התרבותיים בין יהודי ביזנטיין לאשכנז', כנסת מחקרים, ירושלים תש"ע, כרך ג, עמ' 177-187; הנ"ל: 'לתולדות הספרות הרבנית ביוון במאה הי"ד', שם, עמ' 202-217.

על ראשיתה של התפשטות הקבלה בביזנטיין, אצל פרו' מ. אידל, כת"ע 'קבלה' 18 (תשס"ח), עמ' 197-227; אפרים גוטליב, 'ויכוח הגלגול בקנדיאה' [בשנת רכ"ו], מחקרים בספרות הקבלה, תל אביב תשל"ו, עמ' 170-194.

הויכוח נמצא בכתבי רבי אליהו מזרחי ראש הרבנים של תורכיה. הוא חי בקושטא, תלמידו של רבי אליהו הלוי הזקן, ואחרי פטירת רבי משה קפשאל, בשנת רנ"ה⁶, התמנה לראש הרבנים לתורכיה. מעשרות תשובותיו שהשיב לשואליו, רק שניים מהן עוסקות - בארוכה - בענייני קבלה. ולדאבון לב, מזכרם לא נותר כמעט כלום. במאמרו על השפעת הזוהר על הב"י, מוכיח פרוי ישראל תא-שמע, מתוך רשימה רחבה של חכמי יוון – משנת ק"ן ואילך – ששילבו קטעי הזוהר להלכה למעשה, רובם המכריע של כתבי חכמי האיטליה לא שרדו, אולם מהמעט ששרדו אנו מתוודעים

כדי להבין את ייחודה של התפשטות הזוהר באיי יוון, מן הצורך להקדים נתון חשוב: בין חכמי אשכנז לא היה הזוהר ידוע עד שנת ר"ס לערך. בספרד החלו חכמי בשנת ס' לערך להביא ציטטות מהזוהר, אולם לא שילבו אותו בספרי הפסק. האזור היחיד שהחל להשתמש עם הזוהר כ"ספר הלכתי", הוא בני יוון, אנשי רומניה, 'הרומאניטים', קהל גדול וחשוב באותם ימים, שמשנת ק"נ שנתחברו, כנראה, בביזנטיון. ולא רק זאת, אלא שרובם המכריע של כת"י הזוהרים שהועתקו וחוברו לפני הגירוש, הופקו בביזאנטיון⁷! מכל זה מעלה תא-שמע הוכחה שרבי יוסף קארו שהחל כתיבת ה'בית-יוסף' בתורכיה ועסק בחיבורו כעשרים שנה, הושפע רבות מתפיסה זו של שילוב הזוהר בפסקי הלכה.

מאידך השפעת מגורשי ספרד בתפוצותיהם בקהילות יוון, והקמת המרכזים הגדולים, בייחוד בממלכה התורכית ובראש ובראשונה בשלוניקי, גרמה להתפשטות הנהגות הזוהריים. כנראה, שוויכוח שיתבאר בגיליון הנוכחי, נגרם עקב השפעת המגורשים.

בסימנים א-ב התבקש ר' אליהו לחוות דעתו בשאלת מנהג חזרת ג' התיבות האחרונות בק"ש, כדי להשלים

⁵ קהילות ביזנטיון – יוון הינה מהעתיקות בישראל, ראה: Steven Bowman, *The Jews of Byzantium: 1204-1453*; Eli. Kohen. *History of the Byzantine*; R. Bonfil (Edit.) *Jews in Byzantium*. Leiden 2012; Albama, 1985; *Jews, Maryland* 2007; צבי אנקורי, יהדות ויונות נוצרית, תל אביב תשמ"ד. ש"ד גויטיין, 'עדויות קדומות מן הגניזה על קהילת שאלוניקי', ספונות, ספר יוון כרך א, תשל"א, עמ' ט-לד.

⁶ בדומה לר' אליהו, ר' משה למשפחת קפשאל, מהמשפחות הוותיקות ביוון, תלמידים של ישיבות אשכנז וצרפת, יצא מחוץ לגבולות קנדיאה ושימש ברבנות בקושטא תחת השלטון הביזאנטי. בשנת ר"ג, עם הכיבוש התורכי, נמתנה לרב-ראשי לכל יהודי הממלכה התורכית, ועמד במשרתו הרמה יותר מיוכל שנים, ראה מ. בניהו, סדר אליהו זוטא, תל אביב תשמ"ג, כרך ג.

לגבי התפשטות הזוהר בקנדיאה, מן העניין לציין שהתפשט בה עוד לפני עריכתו והדפסתו: רבי אלקנה קפשאל היה בן-אחיו ותלמידו של ר' משה. בנו רבי אליהו (השני) נולד בשנת ר"ג לערך, ומקנדיאה נדד ללמוד תורה לפאדובה לישיבת מהר"י מינץ, כן קיבל תורה מגדולי אשכנז באיטליה. מלבד חכמי האשכנזים שעל ברכיהם חונך משחר נעוריו ועד עמדו על דעתו, הושפע ר' אליהו גם מתורתם של חכמי ספרד בני דור הגירוש שנפוצו בימיו על פני הממלכה התורכית. בשנת רע"ד עזב את ונציה וחזר למקום הולדתו קאנדיאה, שם התמנה לראש-הקהל. בשנת רפ"ח מונה לכהן כרב כולל של כל קהילות קנדיאה, בה כיהן בגאון עד לפטירתו בשנת שט"ו.

לאחרונה פורסם לראשונה ספרו של רבי אליהו 'מאה שערים' על מצוות כבוד אב ואם, בלול באגדה ודרוש. מתוך עיון בדפי הספר אנו מבחינים שהיה בעל השכלה כללית רחבה, ושהחזיק ברשותו ספרייה גדולה וענפה בה היו בין השאר כתבי-יד נדירים. בין השאר היו תחת ידיו ספרי זוהרים שונים, כולל כתבים שאינם במהדורות ספרי הזוהר שלפנינו, מאה שערים, ירושלים תשס"א, עמ' עא, צח, קצד, ר, ריט, רנ, שיז-שיט, שכח, שלא, שלח-שלט, שמב, שצד, תלג, תמו. ואכן לפי מחקר של עריכת כתבי הזוהרים, העלו כי כל המסורות המקיפות הקדומות ביותר שנתמרו ממנו, נעשה בביזאנטיון, ומהם בקאנדיאה, ישראל תא-שמע, רבי יוסף קארו בין אשכנז וספרד, תרביץ, נט (תש"ן), עמ' 170-153.

⁷ בעבודתו המקיפה על התגבשות ועריכת כתבי הזוהר, מצביע פרוי בועז הוס למספר הכת"י של האסופה הזוהרית ממאות ה-15-14, שנתרו והגיעו לידינו, רובם ככולם הם מביזאנטיון, כזוהר הרקיע, ירושלים תשס"ח, עמ' 108-102.

פרשת מטות ומסעי תשעו

מניין רמ"ח תיבות, מנהג שמקורו בזהר, במדרש הנעלם לרות⁸, מנהג שיחידים בעירו הנהיגוהו⁹. מיחידים אלו היו שרצו לכפות על הציבור לקבל את הנהגת המקובלים.

רבי אליהו התעמק בסוגיה זו לאורכה ולרוחבה, פלפל רבות הן בשיטת בעלי ההלכה, והן בגרסאות השונות וחילוקי מנהגים אצל המקובלים, אולם לדעתו דעת בעלי ההלכה מכריעה, שאילולי היינו אמונים לקבל את דעתם, למה לא שמענו על כך עד כה, מכאן ראייה שאפילו לדעת המקובלים, אין לכפות את דעתם על הקהל; והקבלה יאה ליודעי חן, שלהן נגלו צפונותיה ורזיה והיא עניין לפרט ולא לציבור. ונימוקו עמו: הוא רואה את דברי המקובלים כרמזים נסתרים לעומות עליונים. והוא מסיק מכך, שאי אפשר לכלל ישראל ללמוד הלכה מן הקבלה: "כל דבר שלא הוזכר לא בתלמוד בבלי ולא בתלמוד ירושלמי ולא דברו בו הפוסקים אשר מפייהם אנו חיים ועליהם אנו סומכים כל ענייני הדת בכלל, אין אנו יכולים להכריח בו, אע"פ שבעלי קבלה דברו בו, מפני שדבריהם אינם [אלא] על צד הרמז שמרמזים הם לעצמם שהיו בקיאים על זה. אבל בזמנינו זה שבעוונות הרבים אין אנו מכוונים בתפילתינו להרמיז במה שראוי להרמיז, והלוואי שהיינו מכוונים על פי פשט [...] אין אנו יכולים להכריח העם מהדברים הרמזים לעליונים. ולא שמענו בזמנינו לשום אחד מבעלי הקבלה הגדולים והמפורסמים שיכריחו את העם באותן הדברים הרמזים לבעלי הקבלה לדברים עליונים כשלא דברו בם חכמי התלמוד והפוסקים הבאים אחריהם"¹⁰.

למרות תשובתו הארוכה והמנומקת ופסקו החד-משמעית, הוויכוח נמשך בעקבות התערורותו של חכם שאלוניקאי שלא נח, ושאלה בפיו, למרות הכרעתו: האם הש"ץ רשאי לחזור על מילת 'אמת' פעמיים. על כך כבר שינה רא"ם את פרשנותו, והן לדעת בעלי ההלכה אין כאן מקום למנוע אותם, וכל שכן לדעות המקובלים.

הכרעתו זו העלה את חמתם של שנים מתלמידיו, כשאחד מהם מביא ראייה על איסור שינוי המנהגים, מסוגיה שלנו. הראשון הוא רבי אליה ב"ר בנימין הלוי רבו של קהל רומניא¹¹, ומחבר שו"ת 'זקן אהרן', התבקש מאת רבו לברר את הסוגיא. הוא מנסה להיתלות באי-הבהירות של הבנת תורת הקבלה כתירוץ בפני אי-תקיפותה של הקבלה בעולם המעשה: "לבקשת הרב יצ"ו נדרשתי לחוות דעי אף אני, שאע"פ שמנהג מבטל הלכה וכמה דברים הניחו החכמים דלא כהלכתא כדי שלא לבטל המנהג, כל שכן בדברי חכמי הקבלה, אשר חכמתם בזמנינו מציאותה קשה, ואין אדם יכול לרדת לסוף דעתם, ואין כח באדם לבטל מנהג או הלכה ע"פ גזירתם".

⁸ השלמת שלוש תיבות החלה כבר בראשית תקופת ראשוני אשכנז וצרפת, אבל לספרד לא חדר עד תקופת הרז"ה. בעל 'המאורי' שיצא מספרד לשיבות לונדל, קלט משם כמה ממנהגיה. ובחזרתו לספרד (גירונה) בשנת תתק"מ לערך, הנהיג את מנהג 'החזרה'. אולם כעבור ששים שנה, בהתחלת האלף השישי, ביטלו הרמב"ן בסיועו של הרמ"ה, והחזיר את מורשת ספרד הקדומה, בכך שהוא חששו משום הפסק. במדרש הנעלם לרות (דף עז טו"ד) וכן בתקו"ז, תי"א, העלו פתרון לחשש ההפסק, שהש"ץ יחזור על ג' תיבות האחרונות של ק"ש. עם פרסום פתרון הזוהר, התפשטה הנהגה זו, וגרמה לפולמוסים רבים

⁹ על התפשטות מנהג חזרת התיבות, אנו למדים ממבואותיו בספרים: הקנה, מהדורת ירושלים תשנ"ח, עמ' כט: 'תקנו חז"ל [!] לחזור ש"ץ אני ה' אלהיכם'; וספר הפליאה, קאריץ תרמ"ג, דף ל ע"ב, וכידוע ששני ספרים אלו נתחברו בבזיאנטיון. מחבר נוסף ביזיאנטני המזכיר זאת הינו: רבי יצחק ב"ר אליהו שני, בספרו 'מאה שערים', שלוניקי ש"ג, שער שני: "ומצאתי בספר הקדוש של קנה בן קנה שצריך ש"ץ לחזור ג' תיבות".

¹⁰ שו"ת הרא"ם, סי' א, דף יא א-ב.

¹¹ למד גם אצל רבי משה קפשאלי.

פרשת מטות ומסעי תשעו

את סברתו זו מאשש ר' אליהו מסוגיה שלנו: "וכבר ידוע שהנחת תפילין בחוה"מ כתוב בספר הזוהר שהוא אסור, ומאן דמנח להו מדחי חותמא דמלכא עילאה דשרא עלן בגין דיוקנא דאינון עבדין [...] ועכ"ז לא מצינו הפוסקים אסרו זה מצד דברי רשב"י"¹². ואילו התלמיד השני הלא הוא רבי תם יחיא, מח"ס שו"ת אהלי תם, הוא קיצוני לאין-ערוך, לדעתו מעורבותם של המקובלים במעמד ההלכה, גורמת נזק בשמירת ההלכה ובקיומה, ויש להילחם בכך עד חרמה¹³.

כנראה, שברבות השנים 'התרכך' ר' אליהו, ושינה דעתו, כנראה בהשפעת כמה מספרי היסוד של המקובלים. על לימודו בספרות זו וקבלת מנהגם הוא מעיד על עצמו. הוא נשאל ע"י רבי יעקב מים שחכם אחד הנהיג בקהלו שהעולה לתורה לא יקרא כלל, אלא ישתוק, וזאת בעקבות הנאמר בזוהר בשם רשב"י. רבי אליהו הלוי יצא בתקיפות נגד חכם זה: "הנה האיש הזה ימחול על חכמתו כי אין חכמה ואין תבונה. וכערוה זו ששנה דלא כהלכתא ודינא דתלי תניא בדלא תניא". לעומתו, מתנה ר' אליהו מתי לקבל הנהגות קבליות ואימתי לדחות. הכלל הוא במקום שהוא מופיע בספרי המקובלים המפורסמים, אז, ורק אז, מן הנכון לאמצם.

"פוסק או מקובל כבעל שערי אורה וריקנטי ובעל המערכת וחכמים אחרים מקובלים, והמה חכמים מחוכמים, לא נתעורר מהם שום אחד [להביא דברי זוהר אלה] וכמו שכתבו בענין תפילין של ראש ושל יד, וכן בלבישתם ביו"ט וח"ה ובענין ב' תפילות"¹⁴, וכמה דברים שכתבו מצד החכמה, זולת מה שפסקו הפוסקים על פי תלמוד ערוך¹⁵, וממשיך ר' אליהו שעל כורחך יש לפרש את הזוהר באופן שונה. אין ספק שכוונתו לתפילה של יד בישיבה ואי הנחתם בחה"מ.

ספרד

מיוון נדרים לספרד. פנינה יקרה טמונה בכתבי ר' יהודה [ב"ר אברהם] כלץ [ש"ל-ש"פ]¹⁶, בספרו על הלכות גיטין שנותר עדיין בכתובים, הוסיף ראשי פרקים לתשובה עתיקה שהייתה תחת-ידו. תשובה ששלחו חכמי תלמסאן שבאלגיר לקהל תוואת. החתומים הם חכמים ממגורשי ספרד ופורטוגל. ראשון החותמים היה זקנו רבי יהודה [ב"ר שלמה] כלץ [הראשון], ארץ מולדתו היתה קאשטיליה, שם הרביץ תורה לרבים. בשנת רמ"ו עזב את ספרד ועבר להוניין שעל החוף הצפון-אפריקאי, ואף כאן הוא ממשיך בעיסוק ההוראה. בין תלמידיו נמנה ר' עלאל ב"ר יוסף ו' סידון, המבקש את רבו לעבור לביתו אשר בתלמסאן. אליו מיוחס כמה ספרים, ובתוכם 'ספר המוסר'.

¹² שם, דף יב ע"א.

¹³ שם. מעניין שבתשובה אחרת מקבל רבי תם מאמר הזוהר [!] הוא נשאל לגבי קבורת הרוגים ביו"ט שני, עובדא שנחלקו בה חכמי העיר הגדולה 'ברוסה'. ר' תם תמך בדעתם של המחמירים. בין השאר סמך על אזהרת הזוהר: "וגם שמעתם שחכמי מדרש הנעלם מחמירים באיסור עשיית מלאכה בחוה"מ, ודברי האוסרים יש להם סעד הרבה בישוב בסוגיות..." , תמת ישרים, וונציה שפ"ב, סי' קד, דף נה טו"ד. אין בספרי הזוהר שלפנינו התייחסות למלאכה בחוה"מ; האם נוכל לשער שלמד זאת מאיסור הנחת תפילין!?

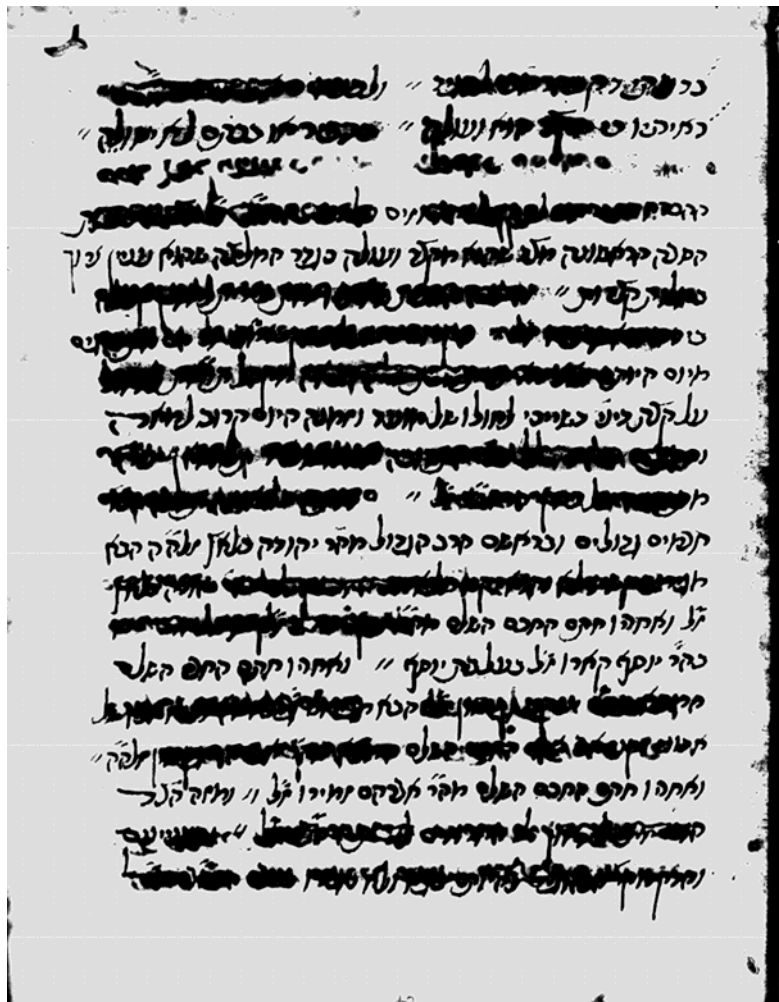
¹⁴ אולי כוונתו לשתי ברכות.

¹⁵ שו"ת זקן אהרן, קושטא תצ"ד, סי' ס, דף מז טו"א.

¹⁶ תלמידו של רבי שלמה דוראן. כתבים רבים השאיר אחריו וכולם מחכים לגואל, עליהם במאמרו של הרב ש"ז הבלין, 'לתולדות משפחת אלכלץ', קרית ספר, מט (תשל"ד), עמ' 648-656.

פרשת מטות ומסעי תשעו

"ואני ראיתי תשובה שאלה מקהל תוא"ת לשאול על קצתם דינים דשייכי לחולו של מועד, וזמנם היה קרוב למאה וחמישים שנה ומכלל דברי התשובה אמרו שעיר תלמסאן יע"ה מתנהגים על פסקי הרמב"ם ז"ל. וחתום על אותה תשובה: חכמים גדולים, ובראשם הרב הגדול מה"ר יהודה כלץ הבא מגירוש קאסטיליא והוא זקנו של אדוני החכם השלם מה"ר יהודה כלץ. ואחריו חתם החכם השלם מה"ר יעקב בירב, רבו של מורינו ר' יוסף קארו, ואחריו חתם החכם השלם הרופא מה"ר יעקב גבישון הבא מגירוש גראנטה, והוא אביו של אדוני זקני, אבי אמי החכם השלם הרופא מה"ר אברהם גאבישון¹⁷, ואחריו חתם החכם השלם כה"ר אברהם זמירו¹⁸. סביר להניח שהשאלה הסתובבה סביב הנחת תפילין בחוה"מ.

כתב ידו של רבי יהודה כלץ [השלישי]. בו הוא מעתיק שאלת מגורשי ספרד על חול המועד

¹⁷ מחבר ספר 'עומר השכחה'

¹⁸ כת"י ששון 688 (סרט 9219), עמ' 110; הועתק מכת"י ביכרם חמדי, ג, עמ' 112.

מפת איטליה-יוון

השפעת הזוהר כפי שהיא משתקפת בסיפורים ומחזורים

על מנת לעמוד על השינוי הדרסטי שהתרחש בשנים אלו באזור, שומה עלינו לבדוק אצל הסיפורים והמחזורים, המשקפים, לרוב, את הנוהג הרווח.

בסיפורים הראשונים, בכת"י, אין אזכור לסוגיה זו, לא בנוסח ספרד ולא בשל אשכנז. והפלא, שגם בסיפורים הראשונים שפירושם הוא על דרך הקבלה, ואתה מוצא דינים בקצרה, וגם אם יש בהם מן הקבלה, אינו אלא מעט מזער, אין אתה מוצא דבר על כך: לדוגמת מחזורים מנהג אשכנז ובני רומה שנדפסו באיטליה ומחוצה לה ובהם כלולים דינים, לא בדפוסי העריסה ולא אלה שנדפסו גם שני דורות אחר-כך¹⁹. אף ב'תפילות מכל השנה עם כמה פירושים' שיש בהם זיקה לקבלה שהדפיס ר' נתנאל ב"ר פרץ חלפן בטרין רפ"ה, אין דבר על כך.

המנהג המקורי והעתיק ביותר ביוון היה מנהג בני רומניא.

למן דפוסי העריסה לא נזכר דבר מעניין זה אלא בהכללה: "יום ראשון של חולו של מועד מתפללים ככל ימות השנה", ובעקבות זאת בכל המחזורים עד למאוחרים.

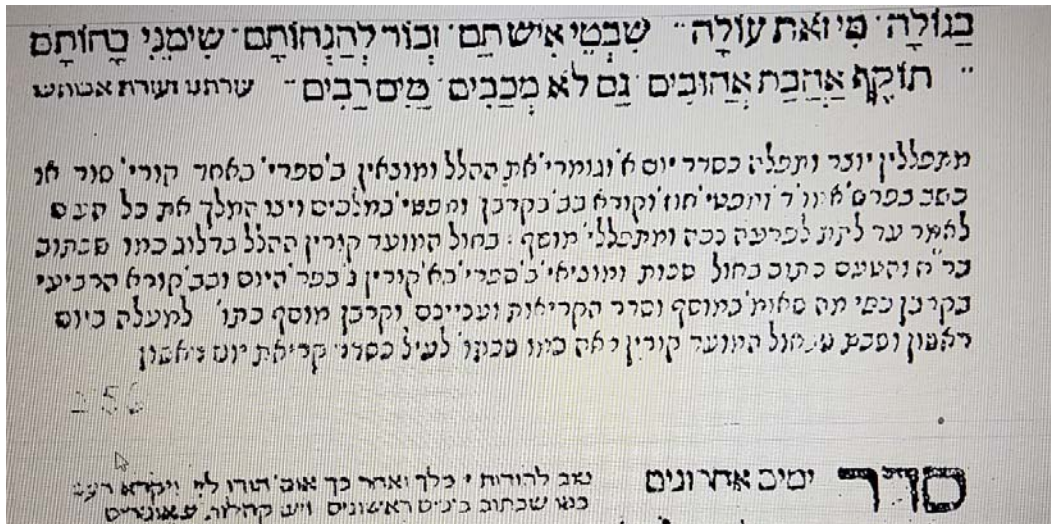
מנהג רומניא, ששורשיו מקדמת דנא, כמעט שאינו ידוע ברבים, ונדפסו ממנו אך ורק שלוש מהדורות בפער של חמישים שנה.

מהדורה הראשונה נדפסה על ידי רבי אליהו ב"ר בנימין הלוי, הנזכר לעיל, מבית דינו של הרא"ם, בקושטא בשנת ר"ע. מהדורה זו יקרה עד מאוד, ונותר ממנה עותק אחד בעולם, הנמצא בגנזי הבודיליאנה באוכספורד.

¹⁹ סדור תפלות השנה למנהג רומניא, קושטא רע"א, נותרו הדפים של הנהגת חוה"מ, ולא פורט לגבי תפילין.

פרשת מטות ומסעי תשעו

צילום ממנו לא הגיע לספרייה הלאומית, אולם הצלחתי לקבל צילום ממנו. קטע הנהגות של חוה"מ הוא קצר ביותר, ומתייחס אך ורק לסדר התפלה שבהם.

מחזור הראשון של מנהג רומניא, עותק יחיד בעולם, שנת רע

המחזור השני הוא חש"ד, נדפס בוונציה "סדר תפלות השנה למנהג קהלות רומניא, נדפס במצוות ר' אברהם בן הנשיא והנעלה ר' יוי"ט ירושלמי יצ"ו"²⁰, ומשערים שנדפס בשנת רפ"ג. לאחריו: קושטא שלי"ד (סרט 2466), לאחריו נדפס בוונציה בשנת שמ"ו: סדר תפלות כמנהג ק"ק רומניא, אבל רק תפלת חול ושבת. כעבור שנה נדפס שוב: וונציה שמ"ז R 55 A 1660, לאחריו וונציה שני"ט, מחזור נוסח אשכנז לכל השנה, כולן בדיוק כאותה מתכונת, ללא פירוט רחב של הלכות, וללא יחס לתפילין.

לעומתן, בשלוניקי היה קהל קטן של אשכנזים²¹, וגם המה ראו לנכון להדפיס מחזור מיוחד משלהם. מהדיר המחזור היה מנהיגו הרוחני של הקהל, ר' בנימין ב"ר מאיר הלוי אשכנזי²². ר' בנימין הוסיף דיני והנהגות התפילה ודיני חגים ותעניות לצורך בני קהלו 'ק"ק אשכנזים בשלוניקי', כשבסיס המנהגים הינו מנהג האשכנזים שבאיטליה לכל פרטיו. כמו כן, עיטר אותו עם פירוש חשוב לרוב פיוטי המחזור. המחזור נדפס בלי שער, בשנת ש"י לערך, ובהנהגות לחול המועד פסח כתב בזה הלשון: "בקצת מקומו נהגו להניח תפילין, אבל אין מברכין עליהם. ובאלו המקומות נהגו על פי הזוהר שלא להניחם כלל". כמתכונת מחזור זה, נדפס שוב שם במחזור בסביונטה-וקרימונה בשנת שי"ז, והוא מהדורה שנייה של המחזור, וניתן לו שם 'מעגלי צדק'²³, וכן במחזור אשכנזים וונציה שכ"ט²⁴. רבי יוחנן טריוויש מפרש הנודע של מחזור מנהג בני רומא, שיד היתה

²⁰ ר' אברהם היה מחכמי קושטא ובעזרתו יצא שם בשנת רע"ב "מדרש רבות שעל התורה".

²¹ האשכנזים קדמו להתיישב בשלוניקי, ראה שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' מב.

²² אביו ר' מאיר ב"ר שמעון הלוי, נפטר בשלוניקי ב-רע"ט.

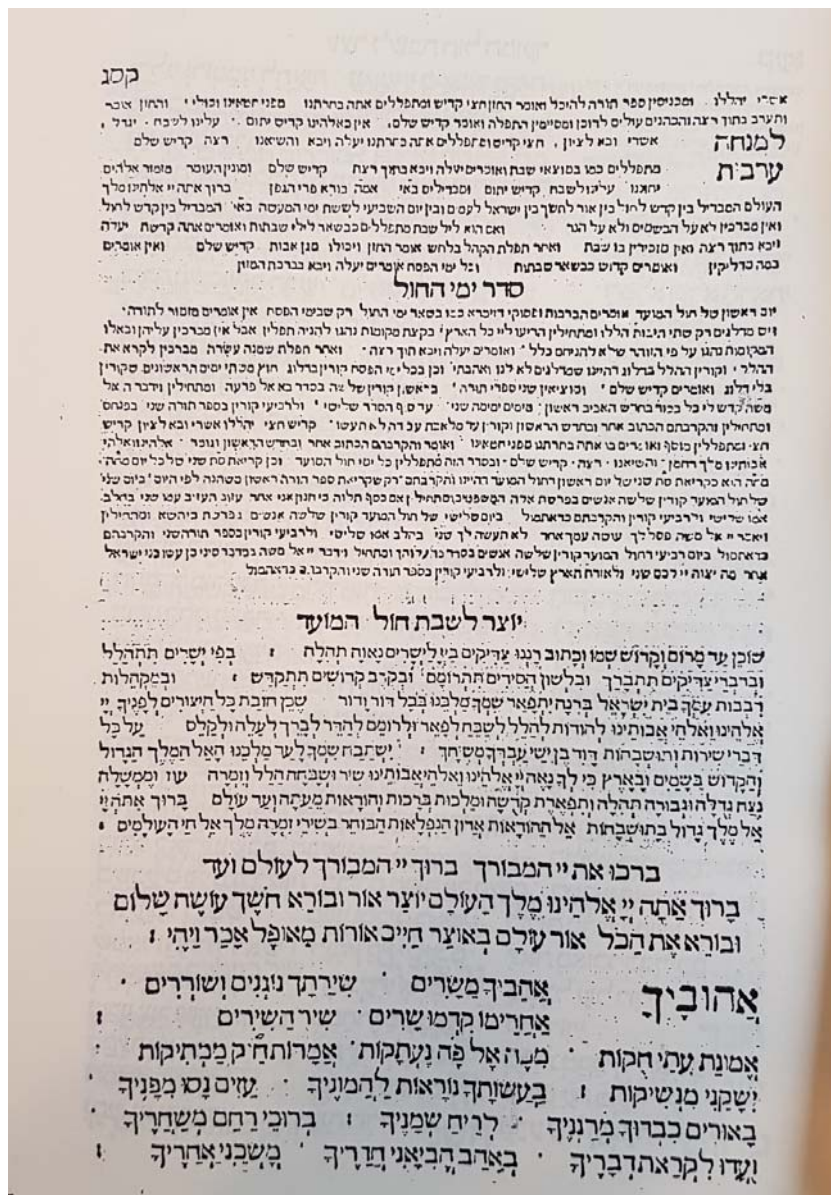
²³ על עריכתם של שני מחזורים חשובים אלה, ראה: מ. בניחו, הדפוס העברי בקרימונה, ירושלים תשל"א, עמ' 141-178.

²⁴ מחזור מכל השנה כמנהג קהלות קדש אשכנז. וינציאה שכ"ח, באוקס Opp fol 1197,1198. עמ' 533. "בקצת מקומות נהגו [בחוה"מ] להניח תפילין אבל אין מברכין עליהן ובאלו המקומות נהגו ע"פ הזוהר שלא להניחם כלל".

פרשת מטות ומסעי תשעו

לו בקבלה, במחזור שהדפיס בתקופה זו, הוסיף 'חלק הדינים' תמצא: "וזמן הנחתם ביום ולא בלילה בחול ולא בשבת ויום טוב"²⁵, ואילו לגבי חול המועד – מאן דזכר שמיא.

מנייתו תמונה זו, אנו מוצאים מחזורים מאותה תקופה ומאותו אזור, עם שינויי גישה למנהג דידן, עובדה המוכיחה על חילוקי הנהגות ברחבי המדינה. בגיליון הבא נתאר את הפולמוס הראשון שהסעיר את איטליה עוד לפני הדפסת הזוהר.

מחזור נוסח אשכנז, שלוניקי שי' R 46 A 1059, כבר מזכיר את השינוי שנגרם עקב גילוי דעת הזוהר. המפרש והכותב הוא ר' בנימין בר מאיר הלוי

²⁵ מחזור מנטובה, ש"י"ז-ש"ך, דף רט ע"ב.

פרשת מטות ומסעי תשעו

יוצר לשבת חול המועד

סדר ימי החול

יום ראשון של חול המועד אומרים חכמים ומסוקי חסידים כמו בשאר ימי החול רק שביום הפסח אין אומרים מסור לתורה ויש מרגלים רק שתי תיבות הללו ומתחילין חריעו ל"י כל הארץ בקצת מקומות נהנו להגיד תמלין אבל אין מברכי עליהן ובאו המקובי נהנו עם הזוהר שלא להגידם כלל ואומרים יעלה ויבוא תוך רצה ואחר תמלת שמנה עשרה מברכין לקרא את ההלל וקורין ההלל בדרגה דהיינו שמרגלים לא לנו ואהבתי וכן בכל ימי הפסח קורין בדרגה חוץ משתי ימים הראשונים שקורין בלי דלוג ואומרים קדיש שלם ומצויאין שני ספרי תורה כראשון קורין שלש בסדר בא אל פרעה ומתחילין וידבר ה' אל משה קדיש ל' כל בכור בחדש האביב א' מימים ימימה שני עד סוף הסדר ג' ולרביעי קורין בספר תורה שני בפנחס ומתחילין והקרבנם שכתוב אחר ובהרשון עדי מלאכת עבודה לא תעשו קדיש חצי הללו אשרי ובה לציון קדיש

יוצר לשבת חול המועד של פסח

שׁוֹבֵן עַד מְרוֹם וְקֹדֶשׁ שְׁמוֹ וְכַתּוּב רַגְנֵי צְדִיקִים בְּיַד לְיִשְׂרָאֵל

נְאוּהַ תְּהַלֵּהוּ: בְּפִי יִשְׂרָאֵל תְּהַלֵּל: וּבְרַבֵּי צְדִיקִים תִּתְבָּרַךְ: וּבְלִשׁוֹן חַ סִידִים תִּתְרוֹמֵם:

וּבְקֶרֶב קַ רוּשִׁים תִּתְקַדֵּשׁ:

ובמקהלות רכבות עמך בית ישראל ברנה יתפאר שמך מלכנו בכל חר וחר שכן חובת כל היצורים לפניך אלהינו ואלהי אבותינו להודות להלל לשבח לפאר להמם להודר לברך לעלה ולקבל על כל דברי שירות ותשבחות דוד בן ישי עבדך משיחך

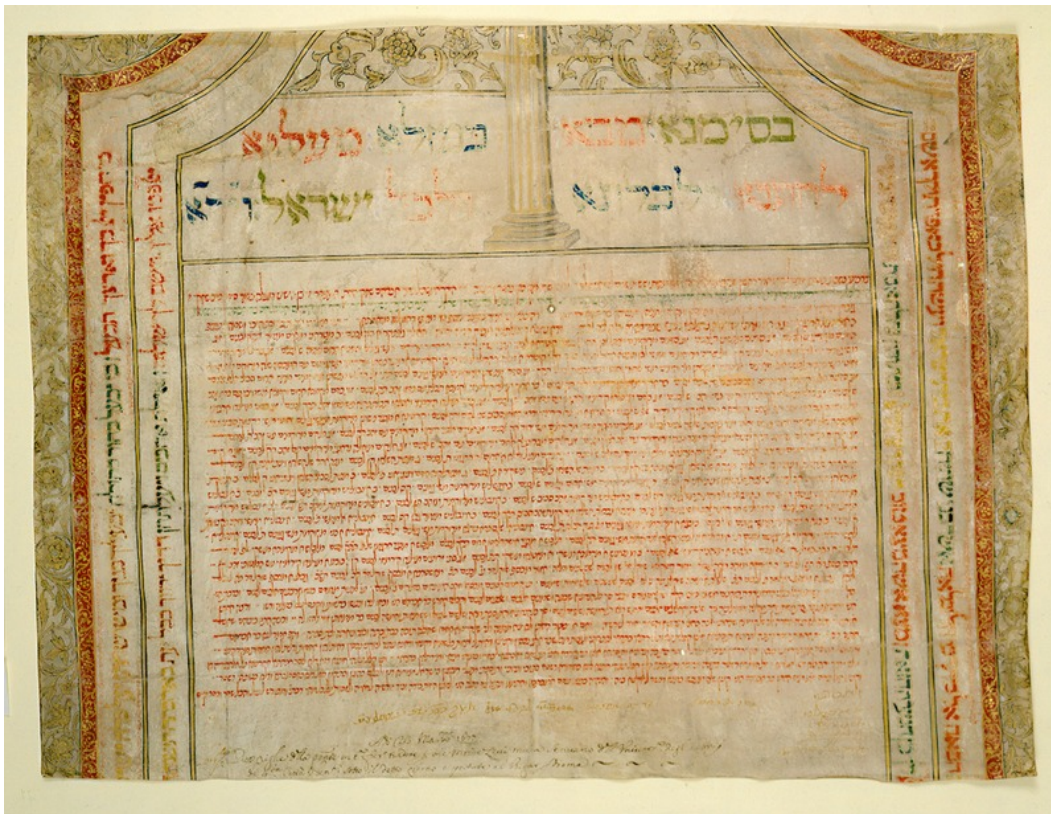
ישתבח שמך לעד מלכנו האל חמלך חננול ותקדוש בשמיים ובארץ כי לך נאה ל' אלהינו ואלהי אבותינו שד ושבתה חלל ומסרה עז ומשלה נצח ג' לרה ויבורה חלה ותפארת קדשה ומלכות ברכות וחודאות מעתה ועד עולם ברוך אתה יי אל מלך גדול בתשבחות אל ההודאות אדון הנפלאות הבורר בשירי ומרה מלך אל חי העולמים אמן

יתגדר ויתקדש שמייה רבא בעלמא דברא כרעותיה וימליך מלכותיה כחייכון וכיומכון וכחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן:

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרום ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמייה דקודשא בריך הוא לעילא ומכל ברבתיא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמין בעלמא ואמרו אמן:

ברכו

כמתכונת ש"י, הדפיסו בוונציה בשנת שכ"ח עבור יהודי פולין ובוהמיה.

כתובה מעיר פטרוס (יוון).
 החתן: אברהם שאקי, הכלה: דישיא בת יחיאל שאקי.
 עד: יוסף פורמון, עד: משה בן יוסף. [ועוד שלושה עדים]. " באדר שכו

בברכת שבת שלום ומבורך, וחודש אשר יהפך מאבל ליום-טוב
 יחיאל גולדהבר

תרננה שפתי תהלה

לחנתי כבני הרבני המופלג בתורה ויראה, איש חי רב פעלים, יקר רוח ואיש תבונה,
 הרב שימואל אליהו קליין ולנב"ת בתי יקרת הערך רבקה שתחיה,
 לרגל הולדת בנם ב'מזל-טוב', ויקרא שמו בישראל 'מנשה' על שם זקנו הגדול, שר התורה,
 הגאון הקדוש רבי מנשה קליין אב"ד אונגוואר וצוק"ל מח"ס משנה הלכות.
 ואנו תפלה: על ההורים אשא עיני למרום, ישפיע להם שפע ברכה והצלחה, ברוח ובגשם, ויזכו
 לחנכו לתורה לחופה ולמעשים טובים, מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, וזכות זקנו הדגול יחופף
 עליו כל הימים.